

تحلیل و ارزیابی گروه معارف اسلامی دانشگاهها و مراکز آموزش عالی (مورد مطالعه: دانشگاههای مرکز استان گلستان)

قاسمعلی کابلی¹

علی وطنی²

محمدتقی ملک حسینی³

چکیده

هدف: محققان در پژوهش حاضر، در پی شناسایی نقاط قوت، ضعف، تهدید و فرصتهای گروه معارف اسلامی در دانشگاهها و مراکز آموزش عالی استان گلستان مبتنی بر رویکرد علمی و نیز واکاوی و ارزیابی درونی و بیرونی این گروه آموزشی بوده‌اند. **روش:** این پژوهش به شیوه مقطعی و توصیفی - تحلیلی انجام شد. ابزار تحقیق پس از اجماع خبرگان، به روش بارش فکری مبتنی بر مدل راهبردی **Swot** در بین 28 نفر از اعضای هیئت علمی، مدرسان و مدیران گروه معارف اسلامی دانشگاههای مرکز استان گلستان در سال 1394 توزیع و پس از ورود اطلاعات به محیط نرم‌افزار آماری **Spss18**، با استفاده از شاخصهای مجذور مرکزی تجزیه و تحلیل شد. **یافته‌ها و نتایج:** در بین گویه‌ها، گویه «وجود منابع معتبر و تعدد تألیف در حوزه معارف اسلامی» در رتبه اول قوت‌های گروه معارف، «اتوانی محتوای دروس معارف در ارائه مدلی کارا و بهینه در زندگی روزمره» اولویت اول نقاط ضعف، «غلبه رویکرد کمی‌گرایی در بین دانشجویان مبنی بر اخذ نمره بالا در دروس معارف برای ارتقای معدل» در رتبه اول تهدیدها و گویه «قدمت یگانه‌پرستی و اعتقاد وحدانی در بین مردم و همسویی زمینه‌های فرهنگ ملی با فرهنگ اسلامی» در رتبه اول فرصتهای (محیط بیرونی) گروه معارف اسلامی دانشگاهها گزارش شد.

واژگان کلیدی: استاد، دانشگاه، ارزیابی دروس، گروه معارف اسلامی، درس معارف اسلامی.

◆ دریافت مقاله: 96/02/01؛ تصویب نهایی: 96/07/23.

1. دکتری کلام اسلامی؛ استادیار گروه معارف اسلامی دانشگاه پیام نور (نویسنده مسئول) // نشانی: انجیراب، پل فتحه باغ، جنب ستاد فرماندهی نیروی انتظامی، دانشگاه پیام نور گرگان / شماره: 017-32436236 / Email: mt_mobasheeri@yahoo.com
2. کارشناس ارشد علوم اجتماعی؛ مدرس دانشگاه پیام نور.
3. کارشناس ارشد مطالعات منطقه‌ای و عضو دفتر تحقیقات مرزبانی کشور.

الف) مقدمه

گروه آموزشی، واحدی است متشکل از اعضای هیئت علمی متخصص در یک رشته از شعب دانش بشری که در دانشکده یا آموزشکده‌ای دایر است و اعضای هیئت علمی هر گروه مجموعاً شورای گروه را تشکیل می‌دهند (شورای عالی انقلاب فرهنگی، 1370). گروه معارف اسلامی نیز گروهی است متشکل از اعضای هیئت علمی متخصص در رشته معارف اسلامی که به عنوان زیرمجموعه معاونت آموزشی دانشگاه انجام وظیفه می‌کند و متولی ارائه دروس عمومی معارف اسلامی برای تمام رشته‌های تحصیلی در مقاطع مختلف است. رسالت این گروه، ایجاد بینش و ارتقای سطح اطلاعات در مقاطع مختلف فرهنگ و معارف اسلامی و ایجاد تعهد و انگیزه نسبت به رعایت ارزشهای اسلامی و حفظ دستاوردهای انقلاب اسلامی از طریق ارائه آموزشهای لازم در قالب دروس عمومی معارف اسلامی، مشاوره و فعالیتهای فوق برنامه در امر آموزش و پژوهش دانشجویان و ارتقای سطح دانش و مهارتهای تحقیق، تدریس و ارزشیابی است تا با استفاده از منابع و فناوری نوین، سازوکار لازم را برای بهتر رسیدن به اهداف فراهم کند. آموزش معارف دینی قبل از انقلاب اسلامی، صرفاً در دانشکده الهیات، آن هم به رشته‌ای خاص اختصاص داشته و قابل ارائه در تمام رشته‌ها و مقاطع تحصیلی نبوده است. با پیروزی انقلاب اسلامی در بهمن 57 و به دنبال آن تشکیل نظام جمهوری اسلامی ایران به رهبری امام راحل بر پایه قرآن و دین مبین اسلام و ارزشهای دینی، فرمان تشکیل ستاد انقلاب فرهنگی توسط حضرت امام (ره) پس از تعطیلی دانشگاهها (امام خمینی، 1385، ج 12: 432-431) و در مرحله بعد، صدور فرمان تشکیل شورای انقلاب فرهنگی صورت گرفت (همان، ج 19: 111-110). ستاد انقلاب فرهنگی ملزم بود که در برخورد با مسائل دانشگاهی، فعالیتهای خود را بر چند محور از جمله: تربیت استاد و گزینش افراد شایسته برای تدریس در دانشگاهها و اسلامی کردن فضا و تغییر برنامه‌های آموزشی دانشگاهها متمرکز کند. در اثر تأکیدات مهم ایشان در فرمان اخیر بود که بعدها با احساس نیاز به یک انقلاب فرهنگی و علمی در کشور، شورای عالی انقلاب فرهنگی به طور رسمی در نظام آموزش عالی کشور وارد شد و در همین راستا، برای عینیت‌بخشی به آرمانهای امام (ره) در پیشبرد انقلاب علمی و فرهنگی در سطح آموزش عالی، دروس اعتقادی و دینی برای دانشجویان رشته‌ها و دوره‌های مختلف تحصیلی گنجانده شد.

در واقع؛ تربیت نیروهای انسانی متعهد و بهره‌مند از تفکر مذهبی و ایمان دینی و نیز دارای شناخت و آگاهی مناسب درباره مسائل دینی، ارزشهای اسلامی و الگوهای رفتاری مرتبط با آن، جزء کارکردها و مأموریت‌های اصلی و از پیش تعیین شده دروس معارف اسلامی است (یوسفی لویه، 1386: 155). به بیان دیگر، اهداف اصلی این دروس عبارتند از: آشنایی دانشجویان با تفکرهای دینی در حوزه باورها، اخلاق، تاریخ اسلام و تاریخ معاصر؛ تبیین تفکر دینی با ادبیات دانشگاهی؛ ارتقای معنویت و اخلاق؛ دمیدن روح الهی در کالبد دانشگاه؛ حل مشکلات عاطفی، آموزشی و سیاسی دانشجویان؛ تولید تفکر دینی؛ ایجاد تحول عظیم روحی در دانشجویان و بسترسازی برای آن؛ پاسخگویی به مسائل وجودی انسان، رازها و نیازهای وجودی

تحلیل و ارزیابی گروه معارف اسلامی دانشگاهها و مراکز آموزش عالی ♦ 501

در جهان معاصر و... (مجیدی و فاتحی، 1385: 42). در آغاز، دروس عمومی معارف اسلامی با شش عنوان درس به ارزش 12 واحد درسی به تصویب رسید (شورای عالی انقلاب فرهنگی، 1369). سپس در سالهای بعد تعداد واحدهای دوره کارشناسی کلیه دانشگاهها در دروس معارف اسلامی به 14 واحد افزایش یافت (شورای عالی انقلاب فرهنگی، 1387). در حال حاضر، نظارت بر کیفیت ارائه دروس معارف اسلامی و ارزیابی گروههای معارف بر عهده نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها (معاونت امور دفاتر، اساتید و مبلغان) قرار دارد. (شورای عالی انقلاب فرهنگی، 1372)

با توجه به اهمیت دروس معارف اسلامی در مجموعه دروس دانشگاهی و اینکه طی سالهای اخیر تنوع دروس مذکور و استخدام اعضای هیئت علمی برای تدریس آنها موضوعیت یافته است، اخیراً دانشگاه معارف اسلامی با هدف تربیت و تأمین کادر هیئت علمی گروههای آموزشی معارف اسلامی در دانشگاهها و مؤسسات آموزش عالی، دانش‌افزایی و تقویت بنیه علمی مدرسان معارف اسلامی و تقویت مهارتهای تدریس و تحقیق، راه‌اندازی شده است (شورای عالی انقلاب فرهنگی، 1385) و در نتیجه تغییرات گسترده در عناوین و سرفصلهای دروس معارف اسلامی (شورای عالی انقلاب فرهنگی، 1383) که به توسعه کیفی و کمی این دروس متناسب با نیازهای فکری و فرهنگی نسل جدید دانشجویی منجر شده، این دروس را به سمت تخصصی‌تر شدن و تنوع بیشتر متمایل ساخته است. اجرای دقیق و هدفمند این عناوین و سرفصلها، در گرو تربیت و پرورش نخبگان و دلسوزان و استادان کارآمد و سرمایه‌گذاری ویژه است.

ب) سؤالات و پیشینه پژوهش

نقطه عزیمت این جستار و سؤالات اساسی فراروی این مقال آن است که: گروه معارف تا چه میزان به اهداف خود نایل شده است؟ تحلیل محیط درونی گروه معارف اسلامی (ضعفها و قوت‌های آن) چیست؟ ارزیابی محیط بیرونی (تهدیدها و فرصتها) گروه معارف اسلامی چیست؟

بی‌تردید بدون تحلیل و ارزیابی بیرونی و درونی، نمی‌توان به کارکردهای آن به طور ذهنی خوشبین بود. این مسئله باید در طول زمان و به طور مستمر، رصد و ارزیابی شود تا با شناخت وضعیت موجود، بتوان شرایط رسیدن به وضعیت مطلوب را تسهیل کرد. امعان نظر به پژوهشهای پیشین، گواه متقنی بر وجود مسئله و برخی چالشهای فراروی این گروه است که در ادامه به طور مختصر به آنها اشاره می‌شود.

یافته‌های پژوهش امینی و همکاران (1392) نشان داد که وضعیت کلی اجرای برنامه‌های درسی معارف اسلامی در دانشگاه، به نسبت در حد مطلوب است؛ ولی در عین حال مجموعه‌ای از عوامل درونی و بیرونی مانع اثربخشی و اثرگذاری لازم بر دانشجویان می‌شود. از نظر دانشجویان؛ در میان عوامل درونی، مؤلفه

502 ♦ مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی 73

ارزشیابی و در میان عوامل بیرونی، عامل اجتماع و شرایط محیطی، عمده‌ترین موانع اثربخشی دروس معارف اسلامی‌اند.

نتایج پژوهش یوسفی لویه (1386) نشان داد سهم و نقش متغیرهای مستقل در تبیین متغیر وابسته، به ترتیب اهمیت عبارتند از: شرایط مذهبی، ویژگی‌های رفتاری استاد، شرایط سیاسی - اجتماعی حاکم بر جامعه، ارزیابی از نقش خود، نوع دانشگاه، ترم تحصیلی و درس معارف اسلامی.

یافته‌های تحقیق پویازاده و شعیری (1383) به طور کلی بیانگر نگرش منفی دانشجویان رشته الهیات نسبت به رشته خود بود که بالاترین نگرش منفی آنها نسبت به منابع، متون درسی و وجود قواعد حاکم بر دانشکده بوده است.

نتایج پژوهش خسروی و باقری (1387) مبین آن است که برای فراهم آوردن مبنای ارادی ارزشها می‌توان از شیوه‌های مستقیم، نیمه‌مستقیم و غیر مستقیم استفاده کرد. در این مطالعه، از شیوه مستقیم با عنوان «توصیه به انجام رفتار ارزشی»، از شیوه نیمه‌مستقیم با عنوان «به‌کارگیری افراد در قالب طرحهای اجتماعی اخلاقی» و از شیوه غیر مستقیم با عنوان «طرح و اقدام خودجوش دانش آموزان در فعالیتهای اجتماعی» یاد شده است.

یافته‌های پژوهش حیدری و شاملی (1389) نشان داد که خوش خلقی دبیران معارف اسلامی، از میان تمام عوامل ذکر شده مؤثر در الگوپذیری دانش آموزان، بالاترین میزان تأثیرگذاری را دارد.

نتایج تحقیق مجیدی و فاتحی (1385) نشان داد بیش از 80 درصد از دانشجویان با اصل وجود دروس معارف اسلامی در دانشگاهها موافق‌اند، اگر چه در خصوص محتوای این دروس و روشهای ارائه آنها انتقاد دارند.

یافته‌های پژوهش فضل‌اللهی و حاج ابراهیمی (1389) نشان داد عملی‌ترین راهکارها برای اسلامی شدن دانشگاهها، به ترتیب اهمیت و اولویت عبارتند از: 1. به‌کارگیری مدیران متعهد، متدین و حساس به مبانی و ارزشهای اسلامی در کوتاه‌مدت و بلندمدت؛ 2. تجدیدنظر بنیادین در ساختار نظام آموزشی و پژوهشی؛ 3. ترسیم شاخصهای شفاف دانشگاه اسلامی؛ 4. بازسازی نظام فرهنگی حاکم بر دانشگاهها با رویکرد ارزشی؛ 5. تقویت و تحکیم وحدت حوزه و دانشگاه؛ 6. ارتقای سطح استقلال فکری و خودباوری علمی اندیشمندان و متخصصان؛ 7. گزینش دقیق و سازماندهی شده اعضای هیئت علمی و استادان دانشگاهها؛ 8. برنامه‌ریزی برای بومی‌سازی علوم انسانی.

نتایج تحقیق علوی و اکبرزاده (1388) بیانگر آن است که نمره روش تدریس و ارزشیابی معلمان، خوب (مطابق با ضوابط و موازین روشهای تدریس و ارزشیابی، 4 از 5) است. همچنین میانه متغیر نگرش دینی دانش‌آموزان دبیرستانها بین 4 و 5 (خوب و عالی) قرار دارد؛ در حالی که میانه متغیر رفتار دینی برابر 3 (متوسط) است.

تحلیل و ارزیابی گروه معارف اسلامی دانشگاهها و مراکز آموزش عالی 503

مطالعه‌ای که توسط رحمتی (1385) ارائه شد، نشان داد هر اندازه سطح معرفت و آگاهی اساتید بالاتر باشد، میزان موفقیت آنان در تدریس و مشارکت دانشجویان در کلاس بیشتر خواهد بود. متعلق این آگاهی، دایره‌ای وسیع از آگاهی به وظیفه تا آگاهی‌های علمی، رفتاری و فنون تدریس را در بر می‌گیرد.

با تأمل بر واقعیت گروه معارف اسلامی، به نظر می‌رسد هر جستجوی علمی که قادر به شناسایی نقاط قوت، ضعف، تهدید و فرصتهای این گروه، نظر به جایگاه، نقش و اهداف ارائه آن در دانشگاهها و مراکز آموزش عالی باشد، در خور توجه بوده، از اهمیت بی‌بدیلی به ویژه پس از گذشت قریب به چهار دهه از انقلاب اسلامی برخوردار است؛ زیرا با ارزیابی دقیق وضعیت موجود، می‌توان راهبردهای مؤثری را برای رسیدن به وضع بهتر و مطلوب پیشنهاد کرد.

ج) روش تحقیق

در این پژوهش به شیوه مقطعی و توصیفی - تحلیلی، ابتدا با روش اجماع خبرگان¹، حوزه‌ها و ملاکهای ارزیابی، تعیین و پرسشنامه‌های نظرسنجی بر اساس نشانگرهای هر ملاک تدوین شد. سپس با استفاده از پرسشنامه‌ها، از 28 نفر اعضای هیئت علمی، مدیران گروه معارف و مدرّسان دروس معارف اسلامی دانشگاهها و مراکز آموزش عالی مرکز استان گلستان در مرداد ماه 1394، به روش در حد دسترس، به روش بارش فکری مبتنی بر مدل راهبردی SWOT نظرخواهی به عمل آمد و اطلاعات پس از ورود به نرم‌افزار آماری SPSS18، با استفاده از شاخصهای مجذور مرکزی، تجزیه و تحلیل شد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

(د) یافته‌های تحقیق

1. نقاط قوت (محیط درونی) گروه معارف اسلامی

جدول 1: ماتریس ارزیابی نظرات گروه مورد مطالعه پیرامون شناسایی نقاط قوت (محیط درونی) گروه معارف اسلامی در دانشگاهها و مراکز آموزش عالی

ردیف	گویه‌ها	خیلی زیاد	زیاد	تاحدودی	کم	خیلی کم	کل	میانگین از 5
1	وجود اساتید جوان با معلومات به روز در گروه معارف اسلامی	3 (10/7)	9 (32/1)	10 (35/7)	6 (21/4)	0 (0)	28 (100)	3/32
2	وجود دغدغه تعمیق معارف اسلامی در جان و ضمیر دانشجویان	6 (21/4)	7 (25/0)	14 (50/0)	1 (3/6)	0 (0)	28 (100)	3/64
3	اهتمام به رعایت سرفصلهای دروس معارف اسلامی	2 (7/4)	17 (63/0)	7 (25/9)	1 (3/7)	0 (0)	27 (100)	3/74
4	وجود منابع معتبر و تعدد تألیف در حوزه معارف اسلامی	5 (17/9)	15 (53/6)	6 (21/4)	2 (7/1)	0 (0)	28 (100)	3/82
5	داشتن روحیه دلسوزی	9 (32/1)	8 (28/6)	8 (28/6)	3 (10/7)	0 (0)	28 (100)	3/82
3/67								میانگین میانگین‌ها

داده‌های جدول 1، ناظر بر نظر دبیران و اساتید گروه معارف اسلامی در دانشگاهها و مراکز آموزش عالی به 5 معرف احصا شده به عنوان نقاط قوت (محیط درونی) گروه معارف اسلامی در دانشگاهها و مراکز آموزش عالی است. برآیند نظرات پاسخگویان مبین آن است که: گویه‌های «داشتن روحیه دلسوزی» و «وجود منابع معتبر و تعدد تألیف در حوزه معارف اسلامی» در رتبه اول، گویه «اهتمام به رعایت سرفصلهای دروس معارف اسلامی» در رتبه دوم و گویه «وجود دغدغه تعمیق معارف اسلامی در جان و ضمیر دانشجویان» در رتبه سوم قرار گرفته‌اند.

تحلیل و ارزیابی گروه معارف اسلامی دانشگاهها و مراکز آموزش عالی 505

2. نقاط ضعف (محیط درونی) گروه معارف اسلامی

جدول 2: ماتریس ارزیابی نظرات گروه مورد مطالعه پیرامون شناسایی نقاط ضعف (محیط درونی) گروه معارف اسلامی در دانشگاهها و مراکز آموزش عالی

ردیف	گویه‌ها	خیلی زیاد	زیاد	تاحدودی	کم	خیلی کم	کل	میانگین از 5
1	تعارض بین گفتار و عمل در برخی از اساتید	3 (10/7)	8 (28/6)	11 (39/3)	5 (17/9)	1 (3/6)	28 (100)	3/25
2	بی توجهی و کم توجهی به ایجاد و اشاعه روحیه پژوهش و نقادی در دانشجویان	3 (10/7)	11 (39/3)	12 (42/9)	2 (7/1)	0 (0)	28 (100)	3/54
3	تمرکز بر مباحث نظری و ناتوانی از ارائه مدل‌های کاربردی و عملی	4 (14/3)	8 (28/6)	12 (42/9)	4 (14/3)	0 (0)	28 (100)	3/43
4	اجتناب در ارائه پاسخهای مستدل به سوالات و شبهات در قالب کلامی نافذ و منطقی	3 (10/7)	6 (21/4)	14 (50/0)	4 (14/3)	1 (3/6)	28 (100)	3/21
5	عدم احترام به عقاید و باورهای بعضاً مخالف و معطوف نبودن در برابر سوالات دانشجویان	2 (7/1)	9 (32/1)	11 (39/3)	3 (10/7)	3 (10/7)	28 (100)	3/14
6	ناتوانی در برقراری ارتباط عاطفی و دوستانه با دانشجویان	2 (7/1)	9 (32/1)	10 (35/7)	6 (21/4)	1 (3/6)	28 (100)	3/18
7	وجود رویکرد کاهش پابندی به معارف دینی در دانشجویان فنی و مهندسی در برخی از اساتید	1 (3/7)	8 (29/6)	11 (40/7)	6 (22/2)	1 (3/6)	27 (100)	3/07
8	غلبه انگیزه‌های مادی و اقتصادی بر منویات فرهنگی و اجتماعی در اساتید	2 (7/1)	11 (39/3)	10 (35/7)	2 (7/1)	3 (10/7)	28 (100)	3/25
9	وجود قضاوت‌های مبتنی بر گرایشهای حزبی و جناحی در برخی اساتید	2 (7/1)	10 (35/7)	15 (53/6)	6 (21/4)	2 (7/1)	28 (100)	2/89
10	وجود خودستایی توسط برخی اساتید	2 (7/1)	3 (10/7)	12 (42/9)	10 (35/7)	1 (3/6)	28 (100)	2/82
11	عدم پاسخگویی متون معارف در پاسخگویی به شبهات و سوالات مطروحه دانشجویان	3 (10/7)	10 (35/7)	8 (28/6)	5 (17/9)	2 (7/1)	28 (100)	3/25

506 ♦ مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی 73

3/59	27 (100)	1 (3/7)	1 (3/7)	11 (40/7)	9 (33/3)	5 (18/5)	عدم تطابق متون و دروس معارف با نیازهای متنوع و پویای دانشجویان	12
3/68	28 (100)	0 (0)	1 (3/6)	13 (46/4)	8 (28/6)	6 (21/4)	ناتوانی محتوای دروس معارف در ارائه مدلی کارا و بهینه در زندگی روزمره	13
3/57	28 (100)	0 (0)	1 (3/6)	13 (46/4)	10 (35/7)	4 (14/3)	ضعف اساتید در حوزه‌های علمی و پژوهشی	14
3/21	28 (100)	0 (0)	6 (21/4)	12 (42/9)	8 (28/6)	2 (7/1)	عدم روحیه انعطاف‌پذیری اساتید در برابر واقعیات اجتماعی	15
2/46	28 (100)	0 (0)	6 (21/4)	6 (21/4)	13 (46/4)	3 (10/7)	ارائه تحلیلهای تنش‌زای مذهبی با وجود دانشجویان اقلیت‌های مذهبی	16
3/22							میانگین میانگین‌ها	

خروجی نتایج داده‌های مندرج در جدول 2، نشان می‌دهد که در بین 16 معرف احصا شده به عنوان نقاط ضعف (محیط درونی) گروه معارف اسلامی در دانشگاهها و مراکز آموزش عالی، از نظر دیران و اساتید این نهادها، به ترتیب اولویت گویه‌های زیر رتبه اول تا سوم را به خود اختصاص می‌دهند:

رتبه اول: «ناتوانی محتوای دروس معارف در ارائه مدلی کارا و بهینه در زندگی روزمره»
 رتبه دوم: «عدم تطابق متون و دروس معارف با نیازهای متنوع و پویای دانشجویان»
 رتبه سوم: «ضعف اساتید در حوزه‌های علمی و پژوهشی».

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 برتال جامع علوم انسانی

تحلیل و ارزیابی گروه معارف اسلامی دانشگاهها و مراکز آموزش عالی 507

3. تهدیدهای (محیط بیرونی) گروه معارف اسلامی

جدول 3: ماتریس ارزیابی نظرات گروه مورد مطالعه پیرامون شناسایی تهدیدهای فراسازمانی (محیط بیرونی) گروه معارف اسلامی در دانشگاهها و مراکز آموزش عالی

ردیف	گویه‌ها	خیلی زیاد	زیاد	تا حدودی	کم	خیلی کم	کل	میانگین از 5
1	غلبه رویکرد کمیّت‌گرایی در بین دانشجویان مبتنی بر اخذ نمره بالا در دروس معارف برای ارتقای معدل	11 (39/3)	13 (46/4)	3 (10/7)	1 (3/6)	0 (0)	28 (100)	4/21
2	افت سرمایه اجتماعی و تنزل میزان اعتماد اجتماعی نسبت به حاملان ارزشها	5 (17/9)	13 (64/4)	8 (28/6)	2 (7/1)	0 (0)	28 (100)	3/75
3	وجود تعارض بین گفتار و عمل برخی از حاملان ارزشها	3 (10/7)	17 (60/7)	5 (17/9)	3 (10/7)	0 (0)	28 (100)	3/71
4	افزایش سطح سواد و تحصیلات دانشگاهی در جامعه	2 (7/4)	12 (44/4)	5 (18/5)	6 (22/2)	2 (7/4)	27 (100)	3/22
5	بازاندیشی ارزشی منتج از کاهش روحیه ی مقلدی صرف، مبتنی بر روحیه محقق‌گونه	1 (3/6)	9 (32/1)	11 (39/3)	5 (17/9)	2 (7/1)	28 (100)	3/07
6	ساختار جامعه در حال گذار از مرحله سنت به مدرنیته و تغییر سبک زندگی و گرایش به سبک غربی	5 (18/5)	15 (55/6)	6 (22/2)	1 (3/7)	0 (0)	27 (100)	3/89
7	دسترسی و استفاده نامحدود از فضای مجازی	4 (14/3)	13 (46/4)	9 (32/1)	1 (3/6)	1 (3/6)	28 (100)	3/64
8	وجود شبهه‌افکنی و واگرایی در برخی از شبکه‌های ماهواره‌ای	14 (50/0)	8 (28/6)	3 (10/7)	2 (7/1)	1 (3/6)	28 (100)	4/14
9	فاصله گرفتن بسیاری از روحانیون از عامه مردم جامعه	6 (21/4)	9 (32/1)	9 (32/1)	2 (7/1)	2 (7/1)	28 (100)	3/54
10	فاصله گرفتن جامعه از فرهنگ آرمانی دینی	5 (17/9)	10 (35/7)	11 (39/3)	2 (7/1)	0 (0)	28 (100)	3/64
11	استفاده ابزاری از دین در برخی از کارگزاران	7 (25/0)	13 (46/4)	6 (21/4)	1 (3/6)	1 (3/6)	28 (100)	3/86
12	ناامیدی از کارکرد حکومت در برآوردن	2	12	11	2	1	28	3/43

508 ♦ مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی 73

	(100)	(3/6)	(7/1)	(39/3)	(42/9)	(7/1)	نیازها و توقعات قشر جوان	
3/61	(100)28	(0)0	(7/1)2	(32/1)9	15 (53/6)	(7/1)2	وجود آمار بالای مفاسد اخلاقی و انحرافات اجتماعی	13
3/32	(100)28	(0)0	4/3 (14)	(50)14	(25)7	(10/7)3	سست شدن اعتقادات دینی و کاهش کارکرد آن	14
3/93	28 (100)	0 (0)	0 (0)	8 (28/6)	14 (50)	6 (21/4)	ضعف التزام به قانون و وجود رابطه بازی در سطوح مختلف جامعه	15
3/43	(100)28	(3/6)1	(7/1)2	(39/3)11	12 (42/9)	(7/1) 2	سیاسی کاری و باندبازی در برخی از کارگزاران	16
3/89	(28)100	(0)0	(0)0	(25)7	17 (60/7)	(14/3)4	سست شدن ارزشهای معنوی و غلبه ارزشهای مادی	17
3/61	28 (100)	0 (0)	1 (3/6)	11 (39/3)	13 (46/4)	3 (10/7)	علم گرایی و گرایش به علوم حسی و تجربی و عقل گرایی محض	18
3/85	27 (100)	0 (0)	1 (3/6)	6 (21/4)	16 (57/1)	4 (14/3)	ناتوانی رسانه ملی در تأمین سلیقه های مختلف جامعه	19
2/79	28 (100)	3 (3)	6 (6)	14 (14)	4 (4)	1 (1)	وجود تبعیض در بین اقلیتها و اقوام	20
3/96	28 (100)	0 (0)	2 (7/1)	7 (25)	9 (32/1)	10 (35/7)	تنزل جایگاه دروس معارف اسلامی نسبت به دروس تخصصی در اذهان دانشجویان	21
3/46	28 (100)	1 (3/6)	5 (17/9)	7 (25)	10 (35/7)	5 (17/9)	ترویج فرقه های نوظهور معنوی انحرافی	22
3/89	28 (100)	0 (0)	0 (0)	4 (25)	17 (60/7)	4 (14/3)	نفوذ تفکر سکولاریستی و مکاتب غربی	23
3/64							میانگین میانگین ها	

برآیند نتایج داده های مندرج در جدول 3، نشان می دهد در بین 23 معرف احصا شده به عنوان تهدیدهای (محیط بیرونی) گروه معارف اسلامی در دانشگاهها و مراکز آموزش عالی، از نظر دیران و اساتید این نهادها، به ترتیب اولویت گویه های ذیل رتبه اول تا سوم را به خود اختصاص می دهند:

رتبه اول: «غلبه رویکرد کمیت گرایی در بین دانشجویان مبنی بر اخذ نمره بالا در دروس معارف برای ارتقای معدل»؛

تحلیل و ارزیابی گروه معارف اسلامی دانشگاهها و مراکز آموزش عالی 509

رتبه دوم: «وجود شبهه افکنی و واگرایی در برخی از شبکه‌های ماهواره‌ای»

رتبه سوم: «تنزل جایگاه دروس معارف اسلامی نسبت به دروس تخصصی در اذهان دانشجویان».

4. فرصتهای (محیط بیرونی) گروه معارف اسلامی

جدول 4: ماتریس ارزیابی نظرات گروه مورد مطالعه پیرامون شناسایی نقاط فرصتهای (محیط بیرونی) گروه معارف اسلامی در دانشگاهها و مراکز آموزش عالی

ردیف	گویه‌ها	خیلی زیاد	زیاد	تا حدودی	کم	خیلی کم	کل	میانگین از 5
1	قدمت یگانه پرستی و اعتقاد وحدانی در بین مردم و همسویی زمینه‌های فرهنگ ملی با فرهنگ اسلامی	3 (35/7)	15 (53/6)	10 (10/7)	0 (0)	0 (0)	28 (100)	4/25
2	توجه به احیای علوم انسانی و بومی سازی آن	9 (32/1)	15 (53/6)	4 (14/3)	0 (0)	0 (0)	28 (100)	4/18
3	وجود اسناد بالادستی (سند چشم‌انداز 1404، سند مهندسی جامع فرهنگی و...)	6 (21/4)	13 (46/4)	9 (32/1)	0 (0)	0 (0)	28 (100)	3/89
4	برنامه‌های مذهبی صدا و سیما	2 (7/1)	11 (39/3)	13 (46/4)	1 (3/6)	1 (3/6)	28 (100)	3/43
5	وجود حوزه‌های علمیه در سطح استان و شهرستانها	6 (21/4)	12 (42/9)	8 (28/6)	1 (3/6)	1 (3/6)	28 (100)	3/75
6	مناسبت‌های مذهبی و برگزاری مراسم در طول سال (ماه مبارک رمضان، محرم و...)	6 (21/4)	15 (53/6)	5 (17/9)	2 (7/1)	0 (0)	28 (100)	3/89
7	وجود مساجد و کانونهای فرهنگی	8 (28/6)	12 (42/9)	8 (28/6)	0 (0)	0 (0)	28 (100)	4
8	رویکرد و کنشهای گروههای تکثیری و سلفی	4 (14/8)	11 (40/7)	9 (33/3)	1 (3/7)	2 (7/4)	27 (100)	3/52
9	وجود سازمانها و مراکز فرهنگی	5 (17/9)	10 (35/7)	11 (39/3)	1 (3/6)	1 (3/6)	28 (100)	3/61
10	رویکرد و نگاه جدید به موضوعات دینی و کلامی	6 (21/4)	14 (50)	8 (28/6)	0 (0)	0 (0)	28 (100)	3/93

4/11	28 (100)	1 (3/6)	1 (3/6)	2 (7/1)	14 (50)	10 (35/7)	راه‌اندازی سایتها و وبلاگها در حوزه معارف دینی	11
3/86							میانگین میانگین‌ها	

داده‌های جدول 4، ناظر بر نظر پاسخگویان به 11 معرفت احصا شده به عنوان فرصتهای (محیط بیرونی) گروه معارف اسلامی در دانشگاهها و مراکز آموزش عالی از دیدگاه دیران و اساتید این مراکز و نهادها است. برآیند نظر آنان گویای آن است که: معرفت «قدمت یگانه‌پرستی و اعتقاد وحدانی در بین مردم و همسویی زمینه‌های فرهنگ ملی با فرهنگ اسلامی» در رتبه اول، معرفت «توجه به احیای علوم انسانی و بومی‌سازی آن» در رتبه دوم و معرفت «راه‌اندازی سایتها و وبلاگها در حوزه معارف دینی» در رتبه سوم قرار گرفته‌اند.

ه) بحث و نتیجه‌گیری

تحلیل و ارزیابی کلی نگرش نمونه آماری در ارتباط با تهدیدات (محیط بیرونی) گروه معارف اسلامی در دانشگاهها و مراکز آموزش عالی، بر اساس نتایج میانگین میانگین‌ها (3/64 از 5)، مبین آن است که گویه «غلبه رویکرد کمیت‌گرایی در بین دانشجویان مبنی بر اخذ نمره بالا در دروس معارف برای ارتقای معدل» با میانگین 4/21 از 5 در رتبه اول، معرفت «وجود شبه‌افکنی و واگرایی در برخی از شبکه‌های ماهواره‌ای» با میانگین 3/59 از 5 در رتبه دوم و گویه «تنزل جایگاه دروس معارف اسلامی نسبت به دروس تخصصی در اذهان دانشجویان» با میانگین 3/96 از 5 در رتبه سوم قرار داشته‌اند. یافته‌های حاضر با نتایج تحقیق پویازاده و شعیری (1383) که به طور کلی بیانگر نگرش منفی دانشجویان رشته الهیات نسبت به رشته خود و بالاترین نگرش منفی آنها نسبت به منابع، متون درسی و وجود قواعد حاکم بر دانشکده بوده است، همخوانی دارد.

همچنین تحلیل نظرات گروه مورد مطالعه پیرامون شناسایی فرصتهای (محیط بیرونی) گروه معارف اسلامی در دانشگاهها و مراکز آموزش عالی، نشان می‌دهد معرفت «قدمت یگانه‌پرستی و اعتقاد وحدانی در بین مردم و همسویی زمینه‌های فرهنگ ملی با فرهنگ اسلامی» با میانگین 4/25 از 5 در رتبه اول، معرفت «توجه به احیای علوم انسانی و بومی‌سازی آن» با میانگین وزنی 4/18 از 5 در رتبه دوم و گویه «راه‌اندازی سایتها و وبلاگها در حوزه معارف دینی» با میانگین وزنی 4/11 از 5 در رتبه سوم قرار داشته‌اند.

تحلیل نظرات گروه مورد مطالعه پیرامون شناسایی نقاط قوت (محیط درونی) گروه معارف اسلامی در دانشگاهها و مراکز آموزش عالی بر اساس جدول 1، نشان می‌دهد دو گویه «وجود منابع معتبر و تعدد تألیف در حوزه معارف اسلامی» و «داشتن روحیه دلسوزی» به ترتیب با میانگین 3/82 از 5، در رتبه اول و گویه «اهتمام به رعایت سرفصلهای دروس معارف اسلامی» با میانگین وزنی 3/74 از 5، در رتبه دوم و گویه

تحلیل و ارزیابی گروه معارف اسلامی دانشگاهها و مراکز آموزش عالی 511

«وجود دغدغه تعمیق معارف اسلامی در جان و ضمیر دانشجویان» با میانگین وزنی 3/64 از 5، در رتبه سوم قرار داشته‌اند. یافته‌های حاضر با نتایج پژوهش یوسفی لویه (1386)، خسروی و باقری (1387) و حیدری و شاملی (1389) در ارتباط با شرایط مذهبی، ویژگی‌های رفتاری استاد، شرایط سیاسی - اجتماعی حاکم بر جامعه، ارزیابی از نقش خود، نوع دانشگاه، ترم تحصیلی و درس معارف اسلامی، به کارگیری افراد در قالب طرحهای اجتماعی اخلاقی و خوش‌خلقی دبیران معارف اسلامی، تطابق بیشتری را نشان می‌دهد. همچنین یافته‌های تحقیق حاضر با برخی از نتایج یافته‌های پژوهش فضل‌اللهی و حاج ابراهیمی (1389) در ارتباط با به کارگیری مدیران متعهد، متدین و حساس به مبانی و ارزشهای اسلامی در کوتاه‌مدت و بلندمدت، تجدیدنظر بنیادین در ساختار نظام آموزشی و پژوهشی، ترسیم شاخصهای شفاف دانشگاه اسلامی، بازسازی نظام فرهنگی حاکم بر دانشگاهها با رویکرد ارزشی، تقویت و تحکیم وحدت حوزه و دانشگاه، ارتقای سطح استقلال فکری و خودباوری علمی‌اندیشمندان و متخصصان، گزینش دقیق و سازماندهی شده اعضای هیئت علمی و استادان دانشگاهها و برنامه‌ریزی برای بومی‌سازی علوم انسانی هماهنگی دارد.

تحلیل و ارزیابی کلی نگرش نمونه آماری در ارتباط با نقاط ضعف (محیط درونی) گروه معارف اسلامی در دانشگاهها و مراکز آموزش عالی، بر اساس نتایج میانگین میانگینها (3/22 از 5) در جدول 2، مبین آن است که گویه «اتوانی محتوای دروس معارف در ارائه مدلی کارا و بهینه در زندگی روزمره» با میانگین 3/68 از 5 در رتبه اول، معرف «عدم تطابق متون و دروس معارف با نیازهای متنوع و پویای دانشجویان» با میانگین 3/59 از 5 در رتبه دوم و گویه «ضعف اساتید در حوزه‌های علمی و پژوهشی» با میانگین 3/57 از 5 در رتبه سوم قرار داشته‌اند. در این خصوص، با توجه به یافته‌های پژوهش امینی و همکاران (1392) که نشان داد وضعیت کلی اجرای برنامه‌های درسی معارف اسلامی در دانشگاه به نسبت در حد مطلوب است، ولی در عین حال از نظر دانشجویان، مجموعه‌ای از عوامل درونی و بیرونی مانع اثربخشی و اثرگذاری لازم بر دانشجویان می‌شود که در میان عوامل درونی، مؤلفه ارزشیابی و در میان عوامل بیرونی، عامل اجتماع و شرایط محیطی، عمده‌ترین موانع اثربخشی درسهای معارف اسلامی‌اند؛ نیازمند توجه عمیق و بازخوانی و بازمهندسی گروه معارف اسلامی نسبت به رسالت، بیانیه ارزشی، اهداف و کارکردهای و خط مشی‌های خود است.

512 ♦ مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی 73

بدون تردید، نبودِ رویکرد سیستمی و امان نظر تقلیل‌گرایانه در فرایند تدوین محتوا و تدریس این درس، نتایج معکوسی در بر خواهد داشت. بر اساس درک این واقعیت، نگارندگان پیشنهاد انجام یک پژوهش میدانی در سطح کشور در ارتباط با میزان تحقق اهداف گروه معارف اسلامی در دانشگاهها و حتی درس دین و زندگی و الهیات در دوره‌های متوسطه را دارند تا با حصول واقعیت و انعکاس آن، به منظور جلوگیری از اتلاف وقت و هزینه‌های اجتماعی و فرهنگی، بازمهندسی مبتنی بر رویکرد جامعه‌شناختی جامعه ایران را، نه با اعمال رویکرد صرف فلسفی - اجتماعی، جامعه عمل‌پوشانیم و در فضای واقعیت، برنامه‌ریزی، ساماندهی و استراتژیک، تعریف و اجرا کنیم.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

- امام خمینی، روح‌الله (1385). صحیفه نور. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- امینی، محمد؛ حمید رحیمی و زهره صمدیان (1392). «بررسی دیدگاه دانشجویان دربارهٔ موانع اثربخشی دروس معارف اسلامی در دانشگاه آزاد اسلامی کاشان». *اسلام و پژوهشهای تربیتی*، ش 9 (بهار و تابستان): 89-108.
- پویزاده، اعظم و محمدرضا شعیری (1383). «بررسی نگرش دانشجویان الهیات نسبت به رشته الهیات و معارف اسلامی». *دانشور رفتار*، دوره یازدهم، ش 9 (اسفند): 65-78.
- حیدری، علی اشرف و عباسعلی شاملی (1389). «بررسی نقش شخصیت و رفتارهای اخلاقی دبیران معارف اسلامی در الگوبدیری دانش‌آموزان مقطع متوسطه». *اسلام و پژوهشهای تربیتی*، ش 3 (بهار و تابستان): 189-223.
- خسروی، زهره و خسرو باقری (1387). «راهنمای درونی کردن ارزشهای اخلاقی از طریق برنامهٔ درسی». *مطالعات برنامه درسی*، ش 8 (بهار): 81-105.
- رحمتی، حسینعلی (1385). «معرفت، شرط تدریس معارف». *معارف*، ش 42 (دی): 8.
- شورای عالی انقلاب فرهنگی (1369). مصوبه شماره 240. 14 اسفند 1369.
- شورای عالی انقلاب فرهنگی (1387). مصوبه شماره 533. 27 فروردین 1387.
- شورای عالی انقلاب فرهنگی (1370). مصوبه شماره 249. 11 تیر 1370.
- شورای عالی انقلاب فرهنگی (1372). مصوبه شماره 324-322. 3 اسفند 1372.
- شورای عالی انقلاب فرهنگی (1383). مصوبه شماره 542. 23 تیر 1383.
- شورای عالی انقلاب فرهنگی (1385). مصوبه شماره 583. 26 اردیبهشت 1385.
- علوی، حمیدرضا و زهره اکبرزاده (1388). «بررسی روشهای تدریس و ارزشیابی معلمان دروس دینی و نگرش و رفتار دینی دانش‌آموزان دبیرستانهای دخترانه ناحیه 2 شهر کرمان». *اسلام و پژوهشهای تربیتی*، ش 1 (بهار و تابستان): 53-94.
- فضل‌اللهی، سیف‌الله و محمدتقی حاج ابراهیمی (1389). «راهکارهای عملی اسلامی شدن دانشگاهها با رویکرد به دیدگاه استادان دروس معارف اسلامی». *معرفت*، ش 157 (دی): 67-82.
- مجیدی، محمدرضا و ابوالقاسم فاتحی (1385). «بررسی سنجش نگرش دانشجویان نسبت به برنامه‌ریزی دروس معارف اسلامی». *پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی*، ش 41 (پاییز): 37-55.
- یوسفی لویه، وحید (1386). «تأثیر آموزش دروس معارف اسلامی بر نگرش دینی دانشجویان». *تربیت اسلامی*، دورهٔ سوم، ش 5 (پاییز و زمستان): 153-184.
- Alavi, Hamid Reza & Zohreh Akbarzadeh (2009). "Analyzing the Ways of Religious Teachers taught and Analyzing Secondary School Students Religious Behavior". 2 *Quarterly: Islam and Educational Research*, No. 1: 53-94.
- Amini, Mohammad; Hamid Rahimi & Zohreh Samadian (2013). "Analyzing Students Viewpoint about the Reasons Avoiding the

- Effectiveness of Islamic Knowledge Lessons in Azad Islamic Uni**". 2 *Quarterly: Islamic and Educational Research*, No. 9: 84-108.
- Fazlollahi, Seyfollah & MohammadTaghiHajEbrahimi,(2010). **"Efficient Ways for Universities to become Islamic by the View of Islamic Knowledge Study Teachers"**. *Quarterly: Knowledge*, No. 157: 67-82.
  - Heydari, Ali Ashraf & Abbas Ali Shamli(2010).**"Analyzing the Effect of Islamic Knowledge Professors Character and Moral Behavior on Secondary School Students Template"**. 2 *Quarterly Islamic and Educational Research*, No. 3: 189-223.
  - Imam Khomeini, Roohollah (2006).**Sahife Noor**. Tehran: The Institute for compilation and publication of Imam Khomeini, s Works.
  - Khosravi,Zohreh and Khosro Bagheri (2008).**"Guiding to Internalize Behavioral Value by the Mean of Study Programme"**. *Quarterly Study of Lesson Programme*, No. 8: 81-105.
  - Majidi,Mohammad Reza & Abolghasem Fatehi(2006).**"Analyzing Students Viewpoint about Knowledge Study Planning"**.*Quarterly Research and Planning in Superlative Education*, No. 41: 37-55.
  - Poyazadeh, Azam & Mohammad Reza Shaeiri(2004).**"Analyzing Students Viewpoint about Theology and Islamic Knowledge"**. 2 *Monthly Scientific Behavior*, Term 11, No. 9: 65-78.
  - Rahmati, Hossienali (2006).**"Having knowledge is a pre-condition to teach [Islamic] Knowledge"**. *Knowledge Quarterly*, No 42: 8.
  - **Revolution Superlative Council** (1990). Resolve No 240. 14 esfand 1369.
  - **Revolution Superlative Council** (2008). Resolve No 533. 27 farvardin 1387.
  - **Revolution Superlative Council** (1991). Resolve No 249. 11 tir 1370.
  - **Revolution Superlative Council** (1993). Resolve No 322-324. 3 esfand 1372.
  - **Revolution Superlative Council** (2004). Resolve No 542. 23 tir 1383.
  - **Revolution Superlative Council** (2006). Resolve No 583. 26 ordibehesht 1385.
  - Yousefi Louyeh, Vahid(2007).**"The Effect of Knowledge Study Education on Students Religious Idea"**. 2 *Quarterly: Islamic Education*, Term 3, No. 5: 153-184.

